

Toplumsal Gerçekçilik ve Roman Servet-i Fünun Romani'nda Birey ve Toplum

Yazar: Mustafa Kemal Şan

Yayın Evi: Pruva Yayınları, Ankara, 2020, 446

Fatma Gül Gürbüz

Hacettepe Üniversitesi, Türk Halkbilimi Bölümü, Ankara, Türkiye
gulgurbuz42@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3287-3450>

Roman türü, edebiyatın bir dalı olarak bireyin ve yaşadığı toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlarını, geleneklerini, hayallerini ve değişimini yansıtan bir türdür. Sosyoloji ise sosyal sorunları, toplumsal değişim ve dönüşümleri, toplumdaki sınıfları, bu sınıfların dağılımını ve toplumsal eylemleri inceleyen bir bilim dalıdır. Bu bakımdan romanlar sosyoloji biliminin araştırma alanı kapsamında incelemeye oldukça elverişli veriler sunmaktadır. Mustafa Kemal Şan da *Toplumsal Gerçeklik ve Roman Servet-i Fünun Romani'nda Birey ve Toplum* isimli kitabında Batı kültürü ekseninde Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan Servet-i Fünun akımına bağlı yazarlar tarafından yazılan romanlarda içerik analizi yöntemiyle Türk toplumunda meydana gelen sosyo-kültürel değişimlerin değerlendirmesini yapmaktadır.

Servet-i Fünun romanına sosyolojik bir bakış açısıyla yaklaşan Mustafa Kemal Şan'ın *Toplumsal Gerçeklik ve Roman* isimli kitabı içindekiler ve önsöz hariç beş bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları sırasıyla Toplumsal Gerçekçilik ve Roman, Servet-i Fünun Romani, Toplumsal Gerçekçilik ve Servet-i Fünun Roman Bireyi, Kültürel Alanda Yaşanan Değişmeler ile Kadın ve Aile Hayatında Meydana Gelen Değişmeler'dir. Her ana bölüm kendi içinde farklı alt başlıklar aracılığıyla tematik olarak genelden özele ele alınmıştır. Bu durum okuyucunun kitabı daha derin ve rahat bir şekilde okuyarak kavramasını sağlamaktadır. Romanlarda geçen olay ve karakterlere bütüncül yaklaşmış, küçük detayları kaçırmadan toplumdaki radikal değişimleri, romandaki şahıs kadrolarının konuşmalarından alınan ipuçlarıyla analiz etmiştir. Aynı zamanda Şan; konu içeriklerini tartışırken tanım kargaşasından uzak durmuş, sade ve

anlaşılır bir dil kullanarak herkesin anlayabileceği şekilde düşüncelerini ifade etmeye özen göstermiştir.

Mustafa Kemal Şan, Servet-i Fünun romanının toplumsal düzeyde değişim ve dönüşümlerini incelediği eserinin giriş bölümünde sosyoloji biliminin toplumu analiz etmek için birçok bilim dalı ile çalıştığını, edebiyat ve sosyolojinin birbirinden bağımsız entelektüel alanlar olmadığını tam tersine toplumu anlamada birbirini tamamlayan disiplinler olduğunu ifade ederek edebiyatın oldukça gecikmeli bir biçimde sosyolojik analizlerin konusu olduğunun altını çizer. Edebiyat ve sosyolojinin birbirleri ile olan ilgisini ele alarak edebi eserin incelenmesinde onu çevreleyen sosyal yapının göz önünde bulundurulması gerektiğini, edebi eserlerden özellikle romanların yazıldıkları çağ için birer sosyal belge niteliği taşıdığını belirtmektedir.

Şan, sosyoloji eğitiminden geçmiş kişilerin edebiyat ve sanata uzaklığının bu alanı sadece edebiyat eleştirmenlerine açık bir alan haline getirmelerine dair ikinci bir özeleştiri de bulunur. Bu da konunun ele alınışının sadece sanatsal bir eleştiriden öteye gidememesine neden olmakta ve toplumsal değişim ve farklılaşmaların analiz edilmesini zorlaştırmaktadır. Bu yüzden sosyologların edebi eserlerle daha çok içli dışlı olması gerektiğini dolaylı yoldan ifade eder.

Ülkemizde sosyoloji biliminin kurucusu kabul edilen Ziya Gökalp'in toplumu yenileştirme yolunda edebiyatın kullanılması gerektiği fikrine katılır ancak edebiyatın salt düşünce aktarımı aracı olarak algılanamayacağı üzerinde durur. Böyle bir durumda o eserin edebi eser olmaktan çıkarak bir propaganda malzemesine dönüşeceğinin altını çizmektedir. Roman yazarlarının tarihçilere nazaran topluma daha geniş bir perspektiften bakabildikleri için sosyoloji çalışmalarında daha açık veri elde edebilmek için bir aracı olduğunu ancak edebiyatın toplumsal tarihi aktarmada mutlaklık taşımadığını, hiçbir edebi eserin politik bakımdan da tarafsız olamayacağını belirterek, eserin toplum ve okuyucu üzerinde etkileri olacağından bahseder. Ona göre sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek amacıyla mutlaka edebiyat tarihinin sosyologlar tarafından yeniden incelenmesi gerekmektedir.

Kitabın birinci bölümünü oluşturan **Toplumsal Gerçekçilik ve Roman** isimli başlıkta toplumsal değişme olgusu ile edebiyat arasındaki ilişki açıklanmıştır. Edebiyat ve Toplum, Toplumsal Değişme ve Romanın Türkiye'ye Girişi, Roman Türünün Osmanlıda Gelişimini Zorlaştıran Unsurlar, Tanzimat Dönemi'nde Roman olarak alt başlıklara ayrılarak konu içeriği tartışılmıştır. Toplumsal Değişme ve Romanın Türkiye'ye Girişi alt başlığında roman türünün tarihi gelişimine odaklanan yazar, Batı romanı ile Türk romanı arasındaki gelişme çizgisinin de çok farklı yollar izleyerek bugüne gelişinden bahsetmiştir. Türk romanının Batılılaşmanın bir yan ürünü olarak ortaya çıktığını ifade eden yazara göre Türk romanını ortaya çıkaran daha çok bir uygarlık krizidir. Bu yüzden Osmanlıda, Batılılaşmanın sosyal ve siyasi gelişimi üzerine yoğunlaşır. Ayrıca yazar, radikal değişimlerin başladığı Tanzimat döneminin de gerisine

giderek Lale Devri döneminde yaşanan değişimlerden de kısaca bahseder. Roman türünün Osmanlıda Gelişimini Zorlaştıran Unsurlar alt başlığında ise genel olarak Batı'daki toplumsal değişimlerin Osmanlıda yaşanmadığını, romanın bizde bir uygarlık krizi sebebiyle Batı'ya öykünme yoluyla oluşturulan bir tür olması sebebiyle realizmin geç kabullenildiğinden bahsetmiştir. Ayrıca Osmanlıda bireyin olmayışı iddiasına katılmayan yazara göre Osmanlı, bireyciliği aşan toplumsal çözümler üretmiştir. Tanrı merkezli bir evren anlayışından insan merkezli evren algısına geçiş yapmak Osmanlı toplumu için zor olmuştur. Bu yüzden roman türü toplumsal yapımıza ve ahlaki değerlerimize ters düştüğünden ülkemize geç girmiştir. Tanzimat Dönemi'nde Roman alt başlığında ise roman türünün ülkemize geç girişini açıkladığı nedenler ışığında sanatçıların divan edebiyatı geleneğinden gelmeleri sebebiyle Batı tarzı türlere uyum sağlamakta zorlandıklarını, toplumda okuma-yazma seviyesinin düşüklüğü, yüksek zümrenin kullandığı dilin halk tarafından anlaşılmasını gösterir. Bu yüzden Tanzimat sanatçıları dilde sadeleşme yoluna giderek toplumu bilinçlendirmeye çalışmışlar, sadece öykünmeye dayalı Batılılaşmanın getireceği sonuçları kaleme almışlardır. Toplumsal sorunlar, kadının ve ailenin toplum içindeki yeri ve önemi, yanlış Batılılaşmanın sonuçları, kölelik kurumundan duyulan rahatsızlık, umutsuz aşklar Tanzimat romanlarının temel eksenini oluşturur.

Çalışmasının ikinci ana bölümünü oluşturan **Servet-i Fünun Romanı** başlığı altında Servet-i Fünun ekolünün doğduğu ve geliştiği tarihsel koşullar açıklanırken dönem yazarlarının beslendiği ümitsizlik duygusu irdelenmektedir. İkinci ana bölüm Servet-i Fünun Romanı'nın Ortaya Çıktığı Devrin Toplumsal ve Siyasi Yapısı, Servet-i Fünun Neslini Anlamak, Servet-i Fünun Edebiyatı'nın Temel Özellikleri, Servet-i Fünun Edebiyatı'na Yöneltilen Eleştiriler olarak alt başlıklara ayrılarak ele alınmıştır. Dönem yazarlarının ruh halleri özellikle Halit Ziya'nın ifadesiyle aktararak tartışılmıştır. Şan'a göre dönemin yazarları duyuş, yaşayış ve algılayış tarzları ile toplumsal olandan derin bir kopuş ve yabancılaşma içinde bulunmaktadır. Eser-Devir alt başlığında dönem yazarlarının ruhsal sıkıntıları ve benlik arayışlarının nedenlerini daha anlaşılır kılabilmek için Abdülhamit Han dönemindeki toplumsal ve siyasal şartlar detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Yazar-eser alt başlığında ise dönem yazarlarının birkaç istisna dışında kendi sınıfsal konumları ile kaleme aldıkları romanların kendi yaşam tarzlarının bir yansıması olarak karşımıza çıktığından bahsetmiştir. Şan bunun dışında alt tabakadaki toplumun romana konu edilmemesine dikkat çekerek Batılı tarzda eğitim veren kurumlardan mezun olan elit bir topluma ait dönem sanatçılarının kendi hayat tarzlarına ya da yaşamak istedikleri yaşam tarzlarına yer verilmesini eleştirmektedir. Servet-i Fünun Neslini Anlamak alt başlığında Tevfik Fikret'in Servet-i Fünun dergisinin başına gelmesiyle yenilik taraftarı edebiyatçıları kendi etrafında toplayarak Batılı tarz bir edebi hareket oluşturduğundan kısaca bahsetmiştir. Bu sanatçıların Avrupalı olmak meselesinde bir adım daha ileri giderek bir Avrupalı gibi

hissettiklerini, düşündüklerini belirtmiştir. Servet-i Fünun Edebiyatı'nın Temel Özellikleri irdelenirken sanatçıların Batı'yı algılayışlarının “belli bir denge ölçüsünün ötesinde adeta hayranlık boyutuna” ulaştığını ifade ederek bu derin hayranlıklarının kendi kültür varlıklarını küçümsemesine yol açmasından bahseder. Şan, roman karakterlerinin özellikle Batı hayranlığının ifade edildiği uç noktadaki konuşmalarına yer vererek dönem yazarlarının kendi toplumlarından nasıl uzaklaştığını, Batılı müzisyen, şair ve yazarlarının adeta tanrılaştırıldığı yerleri gözler önüne sermiştir. Şan, dönemin siyasi ve toplumsal baskısı altında dahi olsa toplumdan bu kadar uzak olmayı, yaşadığı toplumu ve sorunlarını görmezden gelmeyi salt siyasi düzlemin bir yansıması olarak kabul etmez. Ona göre siyasal düzlem içindeki melankolizmi çıkarmada hızlandırıcı bir faktördür. Şan'a göre mesele Batılılaşmak değildir. Bu yüzden toplumdan kopukluk sadece eserlerinde değil bireysel yaşamlarında da benzerdir. Onlara göre tek kurtuluş ümidi ülkelerini terk ederek uzaklara gitmektir. Servet-i Fünun Edebiyatına Yöneltilen Eleştiriler alt başlığında Doğu-Batı ikiliğinden kesin olarak Batı'nın kazandığı bir edebiyat akımının maruz kaldığı sert eleştirilere değinir. Şan, sadece o dönemde yapılan eleştirileri değil günümüze kadar devam eden eleştirilerden de çeşitli alıntılar yapar. Toplumdan ne kadar kopuk olursa olsun Şan, eserlerde anlatılan kişilerin, mekanların, olayların sosyolojik anlamda önemine değinir.

Toplumsal Gerçekçilik ve Servet-i Fünun Roman Bireyi isimli üçüncü bölümünde geçmişten günümüze birey olgusu ve bunun romanlara nasıl intikal ettiği detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Servet-i Fünun Roman Kişisinin Özellikleri, Hayal Dünyasında Yaşamak Hayattan ve Yaşanan Toplumdan Şikayet, Batı Değerlerine ve Batı Kültürüne Aşırı Bağlılık ve Aşağılık Duygusu, Toplumdan Kopukluk ve Toplumsal Yapıyla Örtüşmeyen Köksüzlük başlıkları ile konu incelenmiştir. Türk romanın başlangıcından topluma bireyden daha öncelik verilmesi sebebiyle birey olgusunun tam oturtulamadığı farklı gerekçelerle birlikte önceki bölümlerde verilmiştir. Buna göre ilk romanlarımızda toplumsal gerçeklerle uyuşmayan, gerçek hayatta tüm boyutlarıyla karşılaşamayacağımız insan tipi Servet-i Fünun döneminde de tam olarak yerine oturtulamamıştır. Yazar bu bireyleri dört ana başlık etrafında toplamıştır: Hayal dünyasında yaşamak, hayat ve yaşanan toplumsal yapıdan duyulan derin tiksinti, Batı ve Batılı değerler manzumesine aşırı bağlılık ve toplumdan kopukluk. Servet-i Fünun yazarlarının yaşadıkları toplumdan bağlarını koparmak istedikleri, milli bir ruh, milli bir şahsiyet taşımadıkları irdelenmiştir.

Kitabın dördüncü bölümünü oluşturan **Kültürel Alanda Yaşanan Değişmeler** başlığında kültürel değişim ve dönüşümler şu alt başlıklara göre ele alınmıştır: Sanat Kurumu, Eğitim Kurumu, Yabancı Dil, Modern Adab-Muaşeret, Eğlence Hayatı, Din ve Ahlak Kurumunda Yaşanan Değişmeler ve Alışveriş Merkezleri Tüketim Alanlarında Değişme olarak sırasıyla işlenmiştir. Yazarların dini konulara eleştirel olmayan bir yaklaşım sergilediklerini dile getiren Şan, bunun altında yatan sebebin o devrin toplumsal ve

siyasal yapısı ile alakalı olabileceğini belirtir. Dine karşı önyargılı olmayan roman bireyleri, dinin içinde de değildir. Birkaç istisna dışında din olgusuna yer verilmediği, roman karakterlerinin dini, günahlarından veya iç sıkıntılarından bir tür sığınmış olarak gördükleri ifade edilmektedir. Romanlarda geleneksel üretim ve sanatların yavaş yavaş ortadan kalktığı Batı'ya yönelik sebebiyle alışveriş alışkanlıklarında da büyük değişimler yaşandığı ifade edilmektedir. Şan, romanlarda Türk kadınlarının Fransız tarzına öykünmesi, Beyoğlu'ndaki yabancı mağazalardan alışveriş merakı bunun sonunda aşırı lükse bağlı tüketimin çok yaygın olduğuna yönelik tespitlerde bulunmuştur. Roman bireylerinin üstündeki ceketlerden mutfaktaki tabak, çatalara kadar her şeyin Batı'dan geldiğine yönelik vurguyla birlikte hemen hemen hiçbir geleneksel çarşı adının romanlarda yer bulmadığını yabancı mağaza adlarının ise sıklıkla romanlarda geçtiği ifade etmektedir.

Kadın ve Aile Hayatında Meydana Gelen Değişmeler başlıklı son bölüm olan kadın ve aile kavramının incelendiği bu bölümün alt başlıkları sırasıyla Aileye İlişkin Genel Yaklaşım, Batılılaşma Dönemi Kadın ve Aile Tartışmaları, Servet-i Fünun Romanı'nda Kadın ve Aile Evlilik Kurumu'dur. Şan, aile tanımını yapmanın zaman ve mekâna göre değişiklik gösterdiğini belirterek aileyi oluşturan en temel unsurun kadın olduğu vurgusu yapar. Lale Devri'nden itibaren yaşanan dönüşümlerin etkisinin en çok kadın üzerinde hissedildiğini, çeşitli dönem yazarlarının yazdıkları metinler, farklı basın-yayın organları ve yabancı seyyahların ifadeleriyle aktarır. II. Meşrutiyet dönemi romanlarında yanlış evlilikler, cariyelik kurumunun doğurduğu sıkıntılar ve trajik öyküler, kadın hakları, kadın tesettürüne ilişkin tartışmalar, haremlik-selamlık uygulamasının kadın-erkek ayrımını belirginleştirmesi, kadınların eğitimsizliği ile ilgili konular önem kazanırken evlilik konusunda da kadını merkeze alan temel eleştiriler yapılmıştır. Kısaca erk üstünlüğü olan bu devirde kadınların da ön planda olmaları, haklarının ve özgürlük kapsamının genişletilmesi hususu ön plana çıkmıştır. Servet-i Fünun Döneminde Kadın ve Aile alt başlığında Tanzimat döneminden itibaren yaşanan radikal dönüşümlerin roman bireyleri üzerine etkisi incelenmiştir. Şan, Tanzimat dönemi eserlerinde özellikle Müslüman kadınların gayri meşru aşk ilişkileri içinde verilmediği bu ayıklayıcı romanlarda devrin toplumsal şartları göz önünde bulundurularak kadın kahramanların cariyeye veya gayri müslim kadınların arasından seçildiğini ifade etmektedir. Fakat bu durum Servet-i Fünun döneminde değişerek, romanlarda kadın bireylerin Müslüman, Avrupalı bir hayat tarzına sahip, hemen hemen tüm kadınların birkaç istisna hariç piyano çaldıkları, Batı eğitimi aldıkları, aşık olan, duygu ve düşüncelerini özgürce aktaran kadın tipine dönüştüğünü belirtmektedir. Ayrıca romanlarda erkeklerin kadına bakış açısı roman bireylerinin konuşmalarıyla detaylandırılarak, kadının toplumda görülmek istenen yeri ve önemi belirginleştirilmiştir. Şan'a göre Servet-i Fünun romanlarının her ne kadar geniş bir çevreye hitap eden bir tarzı olmamasına rağmen toplumsal konularda öncü olması aile kurumunda derin tesirler

bırakmıştır. Evlilik Kurumu alt başlığında bölümün diğer alt başlıklarının değerlendirilmesi yapılır. Buna göre Tanzimat döneminden itibaren şekillenmeye başlayan yeni aile tipinin Servet-i Fünun romanlarında daha derin bir boyutta ele alındığını evliliğin toplumsal öneminin daha net çizildiğini belirtir.

Şan *Toplumsal Gerçeklik ve Roman* isimli eserinde Servet-i Fünun romanlarından hareketle toplum analizine, Servet-i Fünun öncesine de değinerek roman türünün ülkemize girdiği Tanzimat edebiyatını kapsayan Batılılaşma aşamalarına büyük bir titizlikle değinmiştir. Türk toplumunda yeni beliren bu roman karakterleri vasıtasıyla sosyolojik açıdan değişim ve dönüşümün değerlendirilmesi adına önemli bir kaynak sunmuştur. Servet-i Fünun romanlarından hareketle toplum gerçeklerine dair izleri büyük bir ustalıkla derleyerek analiz ettiği eserinde romanlarda geçen olaylara ve karakterlere bütüncül yaklaşılabilmiş, küçük detaylar kaçırılmadan toplumdaki radikal değişimler belli bir çerçevede incelemiştir. Roman türünü edebiyatımıza ustalıkla kazandıran Servet-i Fünun neslinin yazdıklarının sosyolojik açıdan incelenmesi, kültür değişimlerini açıklayarak sosyolojik anlamda yorumlaması toplumsal tarihimizi aydınlatmaya yönelik önemli bir kaynak sunmuştur. Bu sebeple her ne kadar yazar, çalışmasının edebi araştırma olmadığını vurgulasa da hem edebiyata ilgi duyanların hem de sosyolojik araştırma yapanların okuması gereken incelemeler arasında yerini almalıdır.